

ОСНОВНЕ МЕТОДОЛОШКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ КВАЛИТАТИВНИХ ИСТРАЖИВАЊА

*Славица Шевкушић**

Институт за педагошка истраживања, Београд

Апстракт. У раду се разматрају основне методолошке претпоставке квалитативних истраживачких приступа, дакле, оних приступа који се у проучавању друштвених феномена ослањају на теоријско-методолошке и епистемолошке претпоставке нове научне парадигме. Посебна пажња у раду посвећена је дискусији о критеријумима научности који важе за ова истраживања, а који се значајно разликују од критеријума позитивистички оријентисаних приступа. Нова или интерпретативна истраживачка парадигма у друштвеним наукама има дугу историју и бројне изворе, а сâм појам »интерпретативни заокрет« састоји се од низа различитих истраживачких приступа, обједињених називом квалитативна методологија. Циљ рада није да покаже да су традиционална и нова парадигма, и на њима засновани квантитативни и квалитативни истраживачки приступи, међусобно искључујући у процесу сазнавања педагошке стварности. Намера је да се укаже на то да сложеност друштвених феномена захтева сложену методологију, односно комплементарно коришћење метода и техника из оба истраживачка приступа. Проучавање квалитативних методолошких приступа и њихова примена у истраживању, сазнавању и мењању педагошке праксе, посебно је значајно јер ствара могућности да се добију нови увиди у педагошку стварност, као и да се стари проблеми сагледају на нов начин.

Кључне речи: квалитативна истраживања, нова парадигма, интерпретативна парадигма.

И поред бројних доприноса које су истраживања заснована на епистемолошким и методолошким начелима позитивизма донела педагогији и психологији, с временом су постајала све јаснија озбиљна ограничења овог методолошког приступа. Емпиријско-аналитички приступ прва је епистемолошка парадигма у оквиру које је педагогија покушала да се конституише као научна дисциплина. Ради се о научном утемељењу васпитно-образовне праксе и изграђивању педагошке теорије на основу примене резултата научних истраживања, односно научних сазнања позитивних наука (као што је, на пример, експериментална психологи-

* E-mail: ssevkusic@rcub.bg.ac.yu

ја). Основна епистемолошка претпоставка је да су циљеви, појмови и методе природних наука применљиви и на проучавање друштвених појава, с крајњим циљем да се утврде опште законитости које објашњавају те појаве и омогућавају њихово предвиђање и контролу. Притом, користе се аналитички појмови који се могу операционализовати и примењује научни метод хипотетичко-дедуктивног резоновања својствен класичном експерименту, као начину провере и доказивања законитости проучаваног феномена. Критеријум истинитости научног сазнања су емпиријски докази.

Прекомерно поистовећење са методологијом природних наука довело је до недопустивог сажимања предмета психолошких и педагошких проучавања. Примена емпиријско-аналитичких поступака, усмеравање на каузалне везе и ослањање на »доказиве« чињенице није се показало довољно ефикасним у дефинисању и проучавању сложених друштвених феномена, који су зависни од бројних, међусобно повезаних фактора. С друге стране, позитивистичка истраживачка оријентација у педагогији условила је усмереност педагошких истраживања, пре свега, на исходе или ефекте васпитно-образовног рада, док су интересовања за сâм процес који доводи до одређених ефеката, као и за понашања и лична значења учесника у том процесу остала занемарена. Ово је један од главних разлога зашто су се педагошка истраживања у оквиру позитивистичке оријентације показала недовољно ефикасна за обухватније сазнавање педагошке праксе, што би за крајњи циљ требало да има њено мењање и унапређивање.

У овом раду разматрају се основне методолошке претпоставке и постулати квалитативних истраживачких приступа. Реч је, дакле, о приступима који се у проучавању друштвених феномена ослањају на теоријско-методолошке и епистемолошке претпоставке нове научне парадигме. Посебна пажња посвећена је дискусији о критеријумима научности који важе за ова истраживања, а који се значајно разликују од критеријума позитивистички оријентисаних истраживања. Циљ рада није да покаже да су традиционална и нова парадигма, и на њима засновани истраживачки приступи, међусобно искључујући у процесу сазнавања. Напротив, сложили бисмо се са ауторима који се залажу за њихову релативну методолошку равноправност и комплементарно коришћење у истраживачком нацрту. У том смислу, проучавање квалитативних методолошких приступа и њихова примена у истраживању, сазнавању и мењању педагошке праксе, представља нови изазов за истраживаче јер пружа шансу да се добију нови увиди, као и да се стари проблеми сагледају на нов начин.

О новој истраживачкој парадигми

Увиђање ограничености домета традиционалне истраживачке парадигме довело је до нових промишљања о методологији која би била осетљива на проучавање друштвених феномена и људи схваћених као агенских бића, а њихове делатности као свесне и циљем вођене. Последње деценије прошлог века обележио је методолошки заокрет у друштвеним наукама и појавили су се повећани захтеви за квалитативним истраживањима у психологији и педагогији, дакле за приступима који би били алтернатива традиционално постављеним истраживањима. У овој научној оријентацији, која се најчешће назива новом или интерпретативном парадигмом, нагласак је на *разумевању* и *рефлексивности*, не само онога што се односи на истраживачки процес и његове резултате, већ и у смислу признавања и коришћења сопствене позиције истраживача (Reason & Rowan, 1981). Квалитативне и рефлексивне технике и приступи, као што су анализа дискурса, приземљена теорија, анализа личних конструката, ендогено истраживање, етнометодологија, акционо истраживање и друге, већ су добиле свој легитимни статус у истраживању психолошких и педагошких проблема, али се притом наглашава потреба за паралелном применом ових метода са методама позитивистичке истраживачке оријентације.

Интерпретативна парадигма у друштвеним наукама има дугу историју и бројне, различите изворе. Претеча је немачка херменеутичка традиција и доктрина разумевања, а међу савременим утицајима на овај правац налазе се феноменологија, егзистенцијализам, симболички интеракционизам, конструктивизам и неовитгенштајновска аналитичка филозофија. Сам појам »интерпретативни заокрет« састоји се од низа разноврсних истраживачких приступа који се обједињују називом квалитативна методологија. Основни појмови у интерпретативној парадигми су *значење*, *акција* и *интерпретација*, за разлику од позитивистичких појмова објашњење, предикција и контрола. Основна поставка је да је предмет друштвених наука битно другачији од предмета природних наука, те да стога метод проучавања и објашњења у ове две групе наука мора бити фундаментално различит. Истиче се да је људско понашање у највећој мери интенционално и смисаоно, да се састоји од акција које имају субјективно значење за особе које их изводе. Оно се зато не може сазнати »споља«, на неутралан начин, независно од субјекта, од његових намера и мотива, односно од значења које дато понашање има за њега. То значи да се људске акције или понашање могу разумети откривањем субјективног значења индивидуе која се посматра. Субјективна

значења као део акција, осим тога, нису индивидуалног већ социјалног порекла. Она су резултат социјализације и ресоцијализације и чине део укупне матрице значења у облицима живљења у друштву.

Нова парадигма се противи униномичком схватању стварности и уместо њега предлаже мултиперспективистичко становиште. Више нема једнообразног схватања методологије у друштвеним наукама, па тако ни у психологији и педагогији, нити чврстог консензуса око тога шта је наука и која је њена сврха. Нову науку одликује постојање плурализма референтних оквира, јер се претпоставља да људи живе у бројним преплетеним, паралелним реалностима. Референтни оквири нису верни одраз спољашњег поретка ствари, већ исход настобања да људи што боље осмисле своје постојање (Stojnov, 2005). Подаци о свету не уносе се путем чула, већ се производе процесом конструисања и представљају дискурзивно произведене категорије. Они нису дескрипције које могу бити истините или лажне, већ начин виђења света који у себи носи проскрипције за различите активности, односно друштвену праксу. На овај начин се у конструктивистичкој метатеорији, као једном од главних упоришта нове парадигме, напушта традиционално схватање о теоријски неутралним емпиријским подацима. Критеријуми за утврђивање прихватљивости знања посматрају се као епистемичке вредности (интерна конзистентност, еколошка ваљаност, наративна убедљивост, друштвени консензус). Знање схваћено на овај начин посматра се као локални исход културе, вештачка творевина ума, а његова сврха је да омогући спровођење и испробавање одрживости разноврсних друштвених пракси.

Епистемолошка позиција нових схватања, онтолошко првенство даје *односима*, а не неким унутрашњим својствима човека. Релационизам насупрот есенцијализма, упућује на то да наше знање производи из наших међусобних интеракција у свакодневним активностима, а то се догађа посебно помоћу употребе језика и других симболичких средстава комуникације. Такозвани »језички заокрет« у методологији друштвених наука оформио се у радовима филозофа постструктуралиста (Витгенштајн, Дерида, Фуко), који су пошли од претпоставке да су објекти реалности утемељени у језику, у његовим структурама и начинима његовог коришћења. Сам човек, као сазнавалац и предмет сазнања, припада свету језика, опомљен је језиком и њиме произведен (White, 2004). У том смислу, анализа дискурса и анализа наратива представљају главне методолошке поступке проучавања језичких структура, а истраживачи који примењују ове квалитативне методе не баве се светом ствари и спољашњим појавама, већ језиком научног или лаичког описа и објашњења тог света.

Нова парадигма, експерименте у којима учествују људи схвата као део и врсту друштвене ситуације услед чега није могуће говорити о односу у коме истраживач није део ситуације коју истражује. Ова схватања залажу се за проучавање особе као целине у свом природном контексту, са којим такође сачињава неку целину. Особе се више не посматрају као појединачни случајеви дедуковани из општих закона, већ као проактивна бића, а њихова активност се много више проучава као намеравана, осмишљена активност, него као реактивно понашање. С обзиром на то да се нова парадигма уобличава под снажним утицајем хуманистичке психологије и клиничког рада са људима (Роџерс, Јунг, Саливан, Фројд), она на особе гледа као на активне, аутономне, стваралачке и у складу с тим залаже се за идиографски приступ (студије случаја, мали узорци субјеката), мада не одустаје сасвим ни од номотетског приступа, при чему се генерализације појављују као општи искази о могућностима и ограничењима особа или појава (Ristić, 2006).

Према овим схватањима, истраживање и сазнавање нису вредносно неутрални, они могу имати благотворне али и неповољне утицаје на људе. У складу с тим, потребно је за предмет истраживања бирати стварне, вредне, суштински важне људске проблеме, дакле не оне који потичу из теорије, већ од практичних потреба одређене средине. Ово је различито схватање од традиционалног по коме научно сазнање претходи његовој практичној примени, односно од схватања да је научно-истраживачка делатност одвојена од васпитно-образовне. Оријентација је ка разумевању, заснованом на посматрању са учествовањем, као што је то случај, на пример, у проучавању појава у којима се користи етнографски приступ. Истраживачки приступи нове парадигме ослањају се на феноменолошке описе, који уважавају специфичност појаве, односно оријентацију на субјективна, појединачна и контекстуална значења, без претензија ка уопштавању и предвиђању ван конкретног контекста. Чак и када се појаве нека предвиђања, она су флексибилнија и само условно дата, често у једном широком развојно-историјском светлу.

Нова истраживачка парадигма залаже се за успостављање сасвим другачијег односа између истраживача и испитаника од онога у позитивистички заснованим истраживањима. У квалитативним приступима, значајна знања стичу се кроз њихов узајамни, реципрочни однос. Разматрајући однос истраживача и испитаника, истиче се да је природа истраживачког понашања креативни чин, оригинална активност у којој је изражена аутономност истраживача. Испитаници су, такође, самоупмеравајуће особе које имају своје мишљење и свој референтни оквир, што даље одређује њихове активности, а ово им омогућује да буду саис-

траживачи у истраживању. Посебно се истиче значај кооперативних истраживања, у којима испитаници на различите начине могу допринети креативним фазама истраживања, као што су: постављање хипотеза, тумачење добијених података, формулисање закључака (Reason & Негон, 1986). Посебно се у прилог кооперативних истраживања наводе објашњења која су у вези са проблемима вредности и моралности. Наиме, заступници нове парадигме сматрају да је истраживач обавезан да утврди да ли су норме и вредности, а такође и дизајн инструмента, прихватљиви за испитаника. Уколико се то пропусти, сваки исказ о испитаницима имаће неодређену ваљаност. Да би истине које се односе на друге особе имале одређену ваљаност, неопходно је да знамо да те друге особе прихватају истраживачеве норме и вредности као своје. Поред тога, морално начело поштовања особе најпотпуније је уважавано када је моћ, која се стиче знањем, подељена са особом (или особама) о којој се стиче знање. С тог становишта, истраживач има моралну обавезу да информира испитаника о смислу истраживања и да му да слободу да одлучи хоће ли се са њим сагласити. На овај начин, истраживач ствара услове у којима ће испитаници постати аутономни саистраживачи у процесу стицања знања о човеку.

Дефиниција и основни постулати квалитативних истраживања

Сваки покушај да се да једна обухватна дефиниција квалитативног истраживања наилази на неколико основних тешкоћа. С обзиром на то да квалитативна парадигма има своју специфичну историјску традицију и да је везана за различите историјске периоде, они су сваки на свој начин обележили развој квалитативне методологије у друштвеним наукама. То је разлог што она представља скуп различитих теоријских парадигми, истраживачких стратегија, метода и техника, па је тешко издвојити је у један посебан ентитет.

Разматрајући проблеме око дефинисања квалитативног истраживања, Паркер предлаже једну релативно једноставну дефиницију: »То је интерпретативно проучавање специфичног питања или проблема, у коме је позиција истраживача централна због начина на који је поставио питање или проблем« (Parker, 1999: 2). Међутим, аутор истовремено напомиње да се на овај начин доста суштинских одредница квалитативног истраживања губи из вида.

Друга тешкоћа око позивања на једну дефиницију квалитативног истраживања јесте та, што је у природи интерпретације да буде контрадикторна и што се у њој увек појављује вишак значења и ствари које се

не могу унапред предвидети, ограничити или контролисати. Док у традиционалним истраживањима мерење често ствара илузију о могућем предвиђању и контроли, квалитативна истраживања за своју полазну претпоставку узимају свест о раскораку између предмета проучавања и начина на који га представљамо. Начин интерпретације је оно што попуњава ту празнину или смањује раскорак. Процес интерпретације, дакле, обезбеђује мост између света и нас, између објеката и наших репрезентација тих објеката. Притом, важно је нагласити да је интерпретација процес и то процес који се мења, у складу с тим како се мења наш однос према свету.

Тешкоће у вези са дефинисањем произлазе и из чињенице да је квалитативно истраживање део дебате, а не фиксирана истина. Илуструјући то како се квалитативна истраживања у психологији могу користити на начине који се понекад преклапају, а понекад су међусобно супротстављени, Паркер проширује претходно дату дефиницију и квалитативна истраживања одређује као: (а) покушај да се разуме смисао који је у основи онога што говоримо и који структурира оно што радимо; (б) експлорацију, елаборацију и систематизацију значења идентификоване појаве; (в) илуминативну репрезентацију значења одређеног питања или проблема (Parker, 1999).

Свака дефиниција требало би да узме у обзир комплексност овог подручја методологије. У том смислу, једна општа дефиниција била би да су то мултипарадигматски и мултиметодски усмерена истраживања која укључују натуралистички и интерпретативни приступ предмету проучавања (Nelson *et al.*, 1992). То значи да квалитативна истраживања увек проучавају субјекте у њиховом историјском и друштвеном контексту, настојећи да разумеју и интерпретирају смисао или значење њихових активности, доживљаја и свакодневног искуства. Комплексност овог методолошког подручја увећава и чињеница да се прилично различити циљеви могу остварити различитим интерпретативним приступима. Дискурс анализа, учесничко посматрање или приступ персоналних конструката, на пример, могу произвести опис и разумевање језика, социјалне интеракције или селфа; интервјуисање и етнографија могу утицати на особу или заједницу и довести до њиховог мењања, а акционо истраживање ће увек укључити рефлексiju и трансформацију искуства и акције.

Иако постоје битне разлике између парадигматских оквира и теоријских становишта од којих полазе поједини истраживачки приступи, постоје и неке заједничке одреднице које се у литератури најчешће издвајају као основне смернице или начела квалитативне методологије:

(1) оснаживање субјективног односа у истраживању; (2) наглашавање јасних и богатих дескрипција и интерпретација у резултатима истраживања; (3) заступање принципа отворености у процесу истраживања; (4) наглашавање натуралистичко-интерпретативног приступа субјектима истраживања; (5) анализа целокупног процеса истраживања (Halmi, 2005). Објаснићемо ближе наведена начела.

1) *Оснаживање субјективног односа у истраживању* значи, пре свега, да су предмет квалитативних истраживања увек људи, особе. Они су полазиште и циљ истраживања. Ова чињеница се знатно занемарује у традиционалној позитивистичкој методологији. Третирањем људи као објеката истраживања озбиљно се нарушавају темељни етички принципи и интегритет личности. Квалитативна истраживања посебно наглашавају хуманистички приступ у коме највећа обавеза за истраживача у друштвеним наукама није обожавања науке, већ интересовање за човека. У педагошкој психологији, на пример, развила се теорија радне мотивације која је усмерена на субјекта истраживања. Таква »клијентоцентрички« *усмерена истраживања могу допринети бољем разумевању ученика и указати на то да мотивација ученика у великој мери зависи од њихових специфичних интересовања, а не од постизања успеха у школи. Овај тип истраживања у центар ставља личност човека у његовом тоталитету и контекстуалности и такав холистички приступ постаје основа за даље поступке.*

2) На почетку сваке квалитативне анализе мора стајати *прецизан и обухватан опис предметног подручја*. Још је и Дилтај, у својим расправама о основама духовних наука, наглашавао да тачна дескрипција предмета истраживања мора бити полазна тачка, пре него што се у другој фази почне са објашњавајућим и интерпретативним конструкцијама (Dilthey, 1976). Метода дескрипције је темељ духовних наука. У феноменолошкој анализи дескрипција игра важну улогу у процесу издвајања ирелевантних елемената емпиријског света и долажења до суштинских значења. Тако, на пример, један обухватан опис развоја неке културе мора узети у обзир податке из различитих извора, док један обухватан опис односа ученика према наставном градиву мора узети у обзир и утицај осталих фактора којима је ученик изложен. Тачна и прецизна дескрипција значи, пре свега, да оквир дескрипције мора бити постављен на појединачном случају. Квалитативно истраживање увек полази од проучавања појединачног случаја (студија случаја), како би се формулисале хипотезе и опште теорије о проучаваном проблему. Основни поступак састоји се у сагледавању свих важнијих аспеката једне појаве или ситуације, узимајући као јединицу анализе појединачну особу, ор-

ганизацију, одељење, локалну заједницу или читаву културу. Опис је могућ ако се супротстави што широј јавној провери, која помоћу одређених поступака контролише субјективне дескрипције. Овај постулат уско је повезан са једним од основних критеријума интерпретативне ваљаности – објективношћу.

3) Без *отворености према предмету истраживања* није могућа чиста дескрипција, а тиме ни смислена интерпретација. Та отвореност може се утврдити на епистемолошком и методолошком нивоу. Теоријски конструкти и хипотезе, па и сâм поступак истраживања, не би требало да заклоне поглед на релевантне аспекте проблема истраживања, а понекад је потребно редефинисати и модификовати полазне хипотезе. Пре почетка истраживања, потребно је јасно формулисати проблем, одредити предмет и циљеве истраживања, као и поставити провизорне хипотезе. Међутим, у самом процесу истраживања могу се појавити моменти који нису били обухваћени хипотезама, па је потребно полазне хипотезе редефинисати, а сâм процес истраживања усмерити у другом правцу. Отвореност према предмету истраживања подразумева да истраживач поседује и развија сензибилитет за неочекиване и споредне ефекте, јер ако се укаже потреба за променом нацрта истраживања то нужно доводи до реконструкције иницијалне теорије. Поред тога, предмети истраживања никад нису у потпуности јасни и отворени, па је зато потребно да се учине приступачнијим кроз процес разумевања и интерпретације. Овај постулат потиче из херменеутичке филозофије и упућује на то да су људи увек вођени субјективним намерама. Тако, нека активност или манифестно понашање које се може објективно мерити може имати сасвим различито значење не само за различите актере, него и за посматраче. Процес разумевања смисла и значења неке радње, а такође и њено правилно тумачење, средишњи је епистемолошки принцип квалитативног истраживања.

4) Предмети истраживања истражују се у свом *природном, реалном, свакодневном окружењу*. За разлику од квантитативних експерименталних истраживања која се врше у строго контролисаним условима, квалитативна истраживања спроводе се у породици, друштвеној групи којој припадају субјекти, организацији у којој раде или локалној заједници у којој живе. Човек се посматра у његовим свакодневним активностима. Наводне предности експерименталних истраживања – настојање да се неутрализују и контролишу интерферирајуће варијабле – у квалитативном истраживању добијају сасвим други смисао. Ове варијабле постају централно интересовање истраживача јер се сматра да управо оне могу појаснити проблемску ситуацију субјекта. Ово је један од

аксиома акционог истраживања, где се од истраживача тражи да напусти дистанцу према истраживаном објекту и почне свесно да утиче на догађаје, у распону од партиципативног посматрања до потпуног учествовања у интеракцији. Овај постулат нас уводи у суштину акционе методологије јер посебно наглашава позицију истраживача и начело деобјективизације. То начело представља коперникански обрт у методологији друштвених истраживања и односи се на деконструкцију класичног односа субјекат–објекат у истраживању и успостављање односа субјекат–субјекат. Када се успостави такав однос, истраживање постаје процес еманципације дотадашњег објекта истраживања, док се истраживачу отвара могућност интерпретације стварног света из перспективе субјекта истраживања.

5) Генерализација резултата истраживања не дешава се након финалне анализе, већ се успоставља *индукцијом* која започиње на појединачном случају. За разлику од традиционалних емпиријских студија које су се оријентисале на дедукцију, у квалитативним истраживањима метода индукције је примарна метода сазнавања. Случајно бирање узорка из критичне масе случајева, како би се на основу тог узорка могло закључивати о параметрима популације, основни је постулат у квантитативном истраживању. С обзиром на то да је људско понашање у већини случајева условљено ситуацијом истраживања, односно везано за одређени социокултурни и историјски контекст, потпуне генерализације се кроз процес рандомизације и хомогенизације не могу остварити. У квалитативном истраживању анализира се појединачни случај, а онда изводе уопштавања која нису и никад неће бити општеважећи закони. Резултати истраживања могу бити од користи само за одређено подручје истраживања. Код поступака генерализације у квалитативном истраживању неопходно је навести који су резултати, из којих географских подручја или историјско-социјалног контекста узети и уопштени.

Критеријуми ваљаности у квалитативним истраживањима

Критике које се најчешће упућују квалитативним истраживањима из правца позитивистичке и постпозитивистичке методологије, односе се на одсуство генерализација и објективних критеријума за верификацију научних теорија. Пројекти истраживања које практикују квалитативни истраживачи прожети су субјективизмом и метатеоријама, па се називају ненаучним, експлоративним, пилот-студијама, критикују као сасвим лични или пуни предрасуда. Због тога се квалитативни истраживачи често називају »меким« научницима или паранаучницима, јер мето-

де које примењују немају оне доказне моћи које имају методе којима се служе квантитативна истраживања. Као стандардни критеријуми или метријске карактеристике које важе у квантитативним истраживањима, а о којима треба водити рачуна при избору инструмената и њиховој примени, наводе се ваљаност, поузданост и објективност. Ови критеријуми формулисани су у складу са постулатима позитивизма, кроз примену квантитативних метода анализе и техника које производе нумеричке податке, за које се претпоставља да рефлектују правила објективних категорија. Ова перспектива укључује тврдњу да је поузданост или стабилност инструмената индикатор поузданости или тачности налаза.

Тако се, као једно од основних методолошких питања која се о експерименталној методи могу поставити, појављује питање: шта је то што обезбеђује ваљаност закључка на основу исхода експеримента, предузетог с циљем утврђивања истинитосне вредности хипотезе изведене из теорије. У литератури се ваљаност најчешће дефинише као »најбоља расположива приближност истинитости исказа«, а наводе се четири врсте ваљаности: (а) *ваљаност статистичког закључивања*, која кореспондира са питањем о постојању повезаности између променљивих о чијем односу се поставља хипотеза; (б) *унутрашња ваљаност*, која је повезана са питањем да ли се ефекат који се десио на зависној променљивој стварно може приписати независној, експерименталној променљивој или неким другим факторима; (в) *конструктна ваљаност*, у вези је са питањем да ли се у експерименту заиста мере оне променљиве о којима говори хипотеза или неке друге променљиве; (г) *спољашња ваљаност*, која се односи на то да ли се и на које људе, услове и време експериментални налази могу уопштавати (Ristić, 2006: 270).

Нека од основних питања која се постављају у дискусији о методолошким начелима у новој парадигми јесу: могу ли се ови критеријуми једноставно преузети и механички уградити у квалитативна истраживања; да ли се они могу редефинисати и прилагодити специфичностима квалитативних истраживања или се морају у потпуности одбацити и формулисати нови?

Премда постоји доста неслагања међу заступницима различитих приступа у оквиру нове парадигме око тога који би критеријуми ваљаности требало да се примењују у квалитативним истраживањима, сви се слажу да би они требало да буду различити од критеријума који важе за традиционална истраживања. Аутори који заступају нову истраживачку парадигму сматрају да се традиционално дефинисан појам »ваљаност« односи само на метод истраживања, а не на људе и они ваљаност одређују полазећи од тога да је важан критеријум истинитости ис-

каза његово кореспондирање са нашим искуством реалности (Reason & Rowan, 1981). С обзиром на уверење да не постоји једна већ мноштво истина, појам »ваљаност« мора се односити и на онога ко сазнаје и на предмет сазнавања. Њихов приступ усмерава се на дефиницију ситуације, односно на разумевање и интерпретацију људских акција, услед чега је кључни део ове методе добити податке »из прве руке«, из перспективе субјекта истраживања и тако стећи увид у оно што се догађа. Другим речима, ваљано знање је ствар односа, па је ваљаност у већој мери лична и међулична него методолошка. Једини критеријум ваљаности тумачења је интерсубјективност, а ваљаност знања може се увећати кретањем од позиције »ја знам«, ка позицији »ми знамо«.

Циљ квалитативног истраживања није предвиђање нити контрола, већ сазнање као процес разумевања. Природа контекста квалитативног истраживања зато је често доведена у питање као необјективна и непоуздана. За многе квалитативне истраживаче приказ је ваљан или истинит ако тачно представља оне особине феномена које се желе описати, објаснити и довести до нивоа теорије. Сазнање је, стога, рефлексивни процес који зависи од историјског, социјалног и културног контекста, а критеријум ваљаности зависиће од интерпретативних заједница и биће различит за различите заједнице.

Истраживачи култура у оквиру етнографског приступа покушавали су да идентификују неке темељне претпоставке критеријума ваљаности у квалитативним истраживањима. Према њиховом мишљењу, ваљаност као концепт који се везује за квантитативна истраживања требало би да буде одбачен или да се потпуно рedefинише. Они дискутују о различитим аспектима ваљаности, наглашавајући појмове као што су култура, језик, идеологија, историја. У том смислу, ваљаност заузима пет карактеристичних позиција: (а) *ваљаност као култура*, представља захтев да истраживач рефлектује и репродукује више различитих перспектива, а затим то презентује онима који су били предмет истраживања; угао гледања је кључна категорија ваљаности у овом приступу, у коме се повезују различита гледишта водећи при том рачуна, пре свега, о етичким импликацијама истраживања; (б) *ваљаност као идеологија* је врло слична претходном концепту, осим што је фокус на одређеним специфичним карактеристикама као што су социјална моћ, легитимност и претпоставке о социјалној структури (подређеност и надређеност); (в) *ваљаност као род*, усмерена је на претпоставке које су узете »здравио за готово« од стране компетентних истраживача као производ њиховог властитог концептуалног оквира и процеса прикупљања података; (г) *ваљаност као језик*, у блиској је вези са свим осталим аспекти-

ма ваљаности, с посебним нагласком на то како културне категорије и поглед на свет, дате кроз језик и дискурс, обликују и ограничавају одлуке и изборе; (д) *ваљаност као релевантност*, наглашава корисност или моћ оснаживања коју истраживање може донети оним групама које су често субјекти квалитативних истраживања – релативно беспомоћни, сиромашни, у неком смислу депривилеговани; (е) *ваљаност као стандард* је позиција која доводи у питање ауторитет науке и научника који су дистанцирани од стварности у име вредносне неутралности и научне објективности; у том смислу, поставља се питање да ли је таква наука уопште пожељна и потребна (Altheide & Johnson, 1994).

Шта је, у ствари, интерпретативна ваљаност и који су темељни критеријуми за њену процену према схватањима квалитативне методологије? У литератури се наводи неколико општих критеријума: документованост поступка, аргументованост интерпретације, систематичност поступка, близина предмета истраживања и комуникативна ваљаност (Halmi, 2005).

Документованост поступка. Резултат научног истраживања није вредан уколико није документован поступак којим се до њега дошло. У квалитативно усмереним истраживањима ови поступци су сложенији, с обзиром на специфичан предмет истраживања. Стога су методе и технике посебно прилагођене и развијене управо за тај предмет. Свака евентуална модификација метода детаљно се евидентира како би и други независни истраживачи могли поновити поступак, ради добијања што објективнијих резултата.

Аргументованост интерпретације. Интерпретација је категоријални појам квалитативне методологије и има једну од одлучујућих улога у овом типу истраживања. Интерпретације морају бити аргументовано утемељене у складу са одређеним критеријумима. Прво, претходно разумевање (предразумевање) феномена мора бити у складу са накнадним интерпретацијама; друго, интерпретације морају бити јасно представљене; треће, потребно је истражити и проверити алтернативна тумачења јер оспоравање негативних случајева или противречности може бити важан аргумент ваљаности интерпретације.

Систематичност поступка. Квалитативно истраживање требало би да буде отворено према предмету проучавања и у сваком тренутку спремно за модификовање претходно планираних корака анализе. То приближававање предмету истраживања не може се изводити несистематично. Одређена правила квалитативне методологије налажу систематско обрађивање искуствених података. Квалитет интерпретације обезбеђује се, пре свега, поступном секвенцијалном анализом. Кораци анализе

се утврђују унапред, а материјал се распоређује у смислене методске јединице. У ту сврху, поступак квалитативне анализе често се приказује помоћу модела дијаграма, који анализу приказује кроз поједине кораке.

Близина предмета истраживања. Квалитативни истраживач је стално присутан на пољу истраживања или на терену. Он мора бити укључен у свакодневни живот субјеката истраживања, уместо да њих доводи у своје поље. У коликој мери истраживач постигне да се приближи свакодневном животном искуству испитаника, у толикој мери он задовољава критеријум ваљаности. Отворен и равноправан однос са испитаницима и настојање да се постигне сагласност интереса истраживача и испитаника, полазна је тачка квалитативног истраживања.

Комуникативна ваљаност. Ваљаност резултата и истинитост интерпретације проверава се и тако што се финални налази презентују са истраживачима (испитаницима), који о њима критички дискутују. Ако они препознају себе и своја тумачења у резултатима анализе и интерпретације, то може бити важан аргумент за процену интерпретативне ваљаности квалитативног истраживања. Међутим, овај критеријум не може бити довољан, јер би се у том случају анализа зауставила на интерпретацији субјективних структура значења испитаника. Интерпретација, поред тога, мора бити повезана са историјским и социокултурним контекстом, као и са идеологијом одређене заједнице којој припадају испитаници.

Као и у традиционалним, квантитативним истраживањима, угрожавања ваљаности се дешавају и у квалитативним, контекстуално-интегративним истраживањима. Извори за то су бројни и различити, а начини њиховог решавања су више личносне него методолошке природе. У литератури се наводи неколико стратегија које могу доприносити увећању ваљаности истраживања, из угла нове истраживачке парадигме (Reason & Rowan, 1981).

Сматра се да већина извора нарушавања ваљаности лежи у процесима несвесног онога ко истражује. Стога, спроводећи истраживање са особама, истраживач мора радити на подизању квалитета свесности себе и других, на развијању емпатичности. Он не може разумети психичко стање других особа ако нема могућности да га доживи, као што не може у потпуности разумети социјалну ситуацију ако не може да заузме становиште оних који су у њу укључени. Ове вештине стичу се вежбањем и практиковањем, кроз непрекидни процес личног развоја и самоистраживања. Поред тога, истраживач не може да обави истраживање сâм, потребни су му други људи који ће се слагати са његовим ставовима, делити његова искуства и подржавати га у његовима напорима, али

и они који ће га оспоравати и критиковати. Саистраживачи могу активно оспоравати податке стечене истраживањем, као и тумачење тих података. Ваљаност истраживања значајно се може увећати ако истраживач систематски користи повратне информације од испитаника, заједно са њима разјашњава, диференцира, проширује и усавршава појмове и категорије.

Док традиционална парадигма гледа на противречности у становиштима као на сукоб који мора бити разрешен, нова парадигма разлике у перспективама сматра сазнајно плодноним. Зато се, у циљу увећања ваљаности у квалитативним истраживањима, предлаже примена различитих метода, различитих перспектива и поређење различитих гледишта. Мултиметодска перспектива, која се у литератури често појављује под називом *триангулација*, обухвата неколико различитих нивоа: теоријски, истраживачки и информацијски (Denzin, 1970). Према овом принципу, у поступку квалитативне анализе пореде се подаци добијени различитим методама, при чему циљ није да се постигне потпуна подударност резултата, већ више да се укаже на предности и недостатке одређених метода. Ваљано истраживање такође укључује утицај различитих врста знања, пропозиционог, презентационог, практичног и искуственог. Квалитативни истраживачи најчешће замерају присталицама квантитативних истраживања недовољну повезаност пропозиционог са искуственим знањем. Претпоставка је да ће многоструко знање које је сачињено од разних врста знања, бити ваљаније од једностраног знања. У том смислу се поједини аутори, дискутујући о ваљаности у квалитативним истраживањима, позивају и на појам *полиокуларности*, под којим се подразумева поступак обједињеног коришћења различитим перспективама са становишта различитих епистемологија (Maruyama, 1981).

За побољшавање ваљаности неког посебног податка предлажу се поступци *конвергентне* и *контекстуалне* ваљаности. Метод конвергентне ваљаности служи се матрицом »више црта – више метода« и заснива се на претпоставци да ће коефицијенти корелације између резултата мерења истог својства, добијених различитим мерним инструментима, бити виши од коефицијената корелације између резултата мерења различитих својстава, добијених различитим мерним инструментима. Контекстуална ваљаност има два облика: (1) ваљаност неког дела сведочанства оцењује се поређењем са другим врстама сведочанства за исте тврдње; (2) процена извора сведочанства врши се тако што се прикупљају друге врсте сведочанства о том извору (Ristić, 2006: 291).

Ваљаност се може повећати и понављањем истраживања у истом или донекле измењеном облику. Ако, притом, при поновљеном истра-

живању други истраживач добије различите налазе то не мора да значи да је један од њих у праву, а други не. Могуће је да такви налази допринесу јаснијем и потпунијем виђењу проучаваног предмета.

Дискусија о ваљаности у области квалитативних истраживања указује на озбиљност и широк опсег пажње која се овом проблему посвећује. Квалитативна истраживања се изводе на начине који су осетљиви према људској природи, социјалним и културним контекстима, па би истраживачи, у складу с тим, требало да се управљају етичким принципима како би били искрени и остали лојални према феноменима које проучавају, пре него према посебном скупу методолошких принципа. Сваки покушај да се установе смислени критеријуми за процену интерпретативне ваљаности требало би да почне питањем о смислу циља квалитативног истраживања, односно питањем: коме и чему то истраживање служи? Тако би, пре успостављања критеријума »како ваљано проценити ово«, квалитативни истраживач требало да постави скуп питања у вези с тим »шта намеравам са овим«. Другим речима, истраживачка етика захтева од истраживача да своје интерпретације поткрепе информацијама које откривају смисао и значење њиховог истраживања.

Напомена. Чланак представља резултат рада на пројекту »Образовање за друштво знања«, број 149001 (2006-2010), чију реализацију финансира Министарство науке и животне средине Републике Србије.

Коришћена литература

- Altheide, D. & J. Johnson (1994): Criteria for assessing interpretative validity in qualitative research; in N. Denzin & Y. Lincoln (eds.): *Handbook of qualitative research* (485–500). New York: Sage Publications.
- Denzin, N. (1970): *Sociological methods: a sourcebook*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Dilthey, W. (1976): *Selected writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Halmi, A. (2005): *Strategije kvalitativnih istraživanja u primenjenim društvenim znanostima*. Zagreb: Naklada Slap.
- Maruyama, M. (1981): Endogenous research: rationale; in P. Reason & J. Rowan (eds.): *A human inquiry: a sourcebook of new paradigm research* (227–239). Chichester: John Wiley & Sons.
- Nelson, C., P. Treichler & L. Grossberg (1992): Cultural studies; in L. Grossberg, C. Nelson & P. Treichler (eds.): *Cultural studies* (1–16). New York: Routledge.
- Parker, I. (1999): Qualitative research; in P. Banister, E. Burman, I. Parker, M. Taylor & C. Tindal (eds.): *Qualitative methods in psychology: a research guide* (1–16). Philadelphia: Open University Press.
- Reason, P. & J. Rowan (1981): Issues of validity in new paradigm research; in P. Reason & J. Rowan (eds.): *A human inquiry: a sourcebook of new paradigm research*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Reason, P. & J. Heron (1986): Research with people: the paradigm of co-operative experiential inquiry, *Person Centred Review*, No. 1, 456–475.

- Ristić, Ž. (2006): *O istraživanju, metodu i znanju*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Stojnov, D. (2005): *Od psihologije ličnosti do psihologije osoba*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- White, R. (2004): Discourse analysis and social constructionism, *Nurse Researcher*, Vol. 12, No. 2, 7–17.

Примљено 22.08.2006; прихваћено за штампу 4.10.2006.

Slavica Ševkušić
BASIC METHODOLOGICAL PRECONDITIONS
FOR HIGH QUALITY RESEARCH
Abstract

The paper considers basic methodological preconditions for the qualitative oriented research, in other words, the approaches which in the study of social phenomena rely on theoretical and methodological as well as epistemological premises of a new scientific paradigm. The paper draws special attention to the discussion of criteria of verifiability in qualitative research, which are significantly different from the criteria of positivist approaches. Interpretative research paradigms in social studies have a long history and numerous sources and the very concept of “interpretative shift” consists of a number of different research approaches unified under the name of qualitative methodology. The aim of the paper is not to prove that traditional and new paradigms and quantitative and qualitative research approaches based on them are incompatible in the process of discovering pedagogical reality. The intention is to demonstrate that the complexity of social phenomena requires a complex methodology meaning a complementary use of methods and techniques from both research approaches. The study of qualitative methodological approaches and their application in research, discovery and change of pedagogical reality are particularly important because they may provide new insights into pedagogical reality and a new view of old problems.

Key words: qualitative research, new paradigm, interpretative paradigm.

Славица Шевкушич
ОСНОВНЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ
КАЧЕСТВЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ
Резюме

В статье рассматриваются основные методологические предпосылки качественных исследовательских подходов, т.е. тех проблем, которые в изучении общественных феноменов опираются на теоретико-методологические и эпистемологические предпосылки новой научной парадигмы. Особое внимание уделяется дискуссии относительно критериев научности, применяемых в данных исследованиях, которые значительно отличаются от критериев позитивистски ориентированных подходов. Новая или интерпретативная исследова-

тельская парадигма в общественных науках имеет долгую историю и многочисленные источники, а понятие «интерпретативный поворот» состоит из ряда различных исследовательских подходов, объединенных под общим названием – количественная методология. Показать, что традиционная и новая парадигмы, и на них обоснованные качественный и количественный исследовательские подходы взаимоисключаются, не является целью данной работы. Хочется показать, что комплексность общественных феноменов требует комплексной методологии, т.е. взаимодополняющего использования методов и техник обеих исследовательских подходов. Изучение качественных методологических подходов и их применение в исследовании, осознании и изменении педагогической практики особенно значительно, так как дает возможность по новому взглянуть на педагогическую действительность, и таким способом обеспечить новый подход к решению старых проблем.

Ключевые слова: качественные исследования, новая парадигма, интерпретативная парадигма.